

УДК 811. 14' 02' 367. 624

**ПРОНОМІНАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ *ΕΥΩ*
ЯК ЗАСІБ ЛЕКСИЧНОЇ КОГЕЗІЇ В ТЕКСТІ
МОНОЛОГІЧНОЇ ПРОМОВИ ПЛАТОНА "АПОЛОГІЯ СОКРАТА"**

*Садовський Антон Олегович,
асист.*

Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена дослідженню ключового елемента рольового дейксису – прономінального суб'єкта *εὐώ* як актуалізатора потенціалу лексичної когезії, а саме його ролі у реалізації лексичної рекурсії і прономіналізації іменників у тексті монологічної промови Платона "Апология Сократа".

Ключові слова: прономінальний суб'єкт; прономінатив; рольовий дейксис; лексична когезія; лексична рекурсія.

Актуальність дослідження. Проблемою наукового дослідження тексту як особливого лінгвістичного об'єкта, що ґрунтується на смисловій цілісності поєднаних речень для передачі взаємопов'язаних мовленнєвих актів, займався чимало дослідників (К. Брінкер, Р. Де Богранд, В. Дреслер, М. Халлідей, Р. Гасан, І. Р. Гальперін, О. О. Селіванова та ін.). Проте досі немає однозначної й уніфікованої думки щодо проблеми зв'язності тексту та засобів її вираження, до яких належать і прономінальні суб'єкти.

Суб'єкти займенникової природи займають важливе місце в комунікативному просторі художніх текстів різних жанрів, зокрема монологу і діалогу, що зумовлено їхнім статусом засобів номінації персонажів і утворення синтактико-стилістичних фігур, а також прагненням автора до мовної економії і текстової компресії. Займенники-суб'єкти старогрецької мови вже виступали об'єктом дослідження у наших попередніх публікаціях, однак у них йшлося лише про їхню семантичну типологію й особливості сполучуваності із предикатами [Садовський 2011, 129–134]. З огляду на складну природу суб'єкта і певні труднощі його ідентифікації в реченні, виникає необхідність розширення рамок дослідження, зокрема, в аспекті текстуальності. Відтак, доцільно простежити їхню роль як механізмів лексичного характеру, які надають твору нерозривної цілісності.

У тексті твору функціонує чимало прономінальних суб'єктів, які відіграють вагому роль у формально-граматичній організації тексту. Тому у нашому дослідженні поставлено мету висвітлити особливості лексичної когезії в тексті монологічної промови Платона "Апология Сократа" на прикладі прономінатива *εὐώ*.

Об'єктом дослідження слугує прономінальний суб'єкт *εὐώ* в аналізованому творі Платона "Апология Сократа", а **предметом** – повна і часткова лексична рекурсія та здатність до прономіналізації іменників.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому здійснено спробу провести комплексний аналіз займенникових суб'єктів як засобів зв'язності тексту в окремому творі давньогрецької літератури, зокрема філософського спрямування.

Аналізовані суб'єкти, як ми зазначали в попередніх публікаціях, підпадають під визначення гіперролей, яким притаманні різні семантичні змісти, об'єднані значенням ініціатора спрямованої на об'єкт активності. Беручи до уваги лексико-граматичні особливості прономінативів, зокрема на 1-у особу однини, в аспекті мовної комунікації ми, відповідно до ідей К. Бругмана і К. Бюлера, розглядаємо його

як елемент рольового первинного дейксисту (далі – РД), оскільки він безпосередньо вказує на мовця-адресанта (я). Під дейксистом ми розуміємо, згідно з А. А. Матвєєвою, вказівку як значення або функцію мовної одиниці, що слугує для актуалізації компонентів ситуації мовлення і компонентів денотативного змісту висловлювання [Матвєєва 2007, 118]. Семантичною основою РД є поняття я, оскільки фігура мовця організовує і семантичний простір висловлювання, і систему дейктичних слів мови [Апресян 1995, 73]. При чому адресант виступає творцем і організатором комунікативно-прагматичного поля з позицій егоцентризму, реалізуючи, за К. Бюлером, експресивну, апелятивну і репрезентативну функцію, а також виконуючи автоідентифікацію за допомогою слова я [Сусов 2009, 15]. В тексті аналізованого твору, який за своєю структурно-композиційною формою фактично є монологічною промовою, цей егоцентризм проявляється у найбільшій мірі і стає базовим для ідентифікації інших займенникових дейктиків.

Такий елемент РД з позицій лінгвістики тексту ми, враховуючи думку О. В. Падучевої, трактуємо як референційний засіб вираження когезії (зв'язності тексту) на основі співвіднесення мовних факторів із позамовними об'єктами [Падучева 1996, 244]. Слідом за Загнітком [Загнітко 2006, 34], когезією ми розуміємо як формально-граматичну і локально-структурну зв'язність тексту, що забезпечує темпорально-просторовий континуум. На думку І. Р. Гальперіна, когезія – це лексичні, граматичні і семантичні форми зв'язку між окремими частинами тексту, які визначають перехід від одного конкретно-варіативного членування тексту до іншого [Гальперін 1981, 512]. Найбільш влучно, на нашу думку, визначив когезію М. Халлідей, а саме як таке відношення елементів в тексті, коли один елемент значення припускає інший елемент, при чому інтерпретація другого залежить від інтерпретації першого [Halliday 1976, 27].

Учені визначають різні форми когезії. Зокрема, І. Р. Гальперін виокремлює лексичну, стилістичну, образну, ритмічну, асоціативну та композиційно-структурну форми когезії [Гальперін 1981, 515], у той час як О. О. Селіванова визначає граматичну, семантичну, асоціативну, конотативну, структурну та прагматичну форми зв'язності [Селіванова 2002, 57]. У своєму дослідженні ми зосередимося на аналізі лексичної когезії, беручи за основу позицію М. Бейкер [Baker 2006, 23], що підкреслює особливу роль саме лексичної когезії, яка функціонує через лексичні ланцюжки, які проходять через текст і пов'язані між собою.

В ході дослідження особових займенників як елементів лексичної когезії, слід розглянути, в першу чергу, такий засіб лексичної когезії, як лексична рекурсія (далі – ЛР). На думку В. А. Лукіна, зв'язність тексту здійснюється завдяки повтору таким чином, що повторювані елементи тексту сприяють скріпленню знакової послідовності в єдине ціле. Цей когезійний засіб він із впевненістю вважає ключовим [Лукін 1999, 24]. Домінуючим типом ЛР вважають повну тотожну лексичну рекурсію (далі – ПЛР), при якій відбувається повторення словоформи без зміни її структури і компонентного складу на всіх мовних рівнях – лексичному, фонологічному, морфологічному і синтаксичному. Поряд з тотожною виокремлюють часткову лексичну рекурсію (далі – ЧЛР), яка передбачає повторення певних словоформ, які мають один корінь або є похідними формами парадигми відмінювання одного і того самого слова.

ЛР може реалізуватися дистантно (на відносно віддалених між собою відрізках тексту) і компактно (на розташованих відносно близько між собою відрізках тексту), розгортаючи повідомлюване вглиб і вшир і забезпечуючи зв'язок із головною темою твору. Когнітивною базою ЛР є ідея репродукування знань, яка формується через маркування зв'язку поверхневих компонентів тексту, в повторній репрезентації його глибинної семантичної структури, у заостренні уваги адресата на суттєво значущих елементах повідомлюваного, у наданні додаткової інформації [Рибачок 2004, 79]. Тому оскільки ЛР є вагомим засобом експресивізації тексту, цілком логічним є високочастотне вживання у творі суб'єктних прономінативів, головно саме ἐγώ (144 випадки вживання), завдяки якому Платон концентрує увагу на ідентифікації особи Сократа. Адже автор прагне якомога переконливіше довести устали Сократа його безневинність, заповнивши вербальний простір промови виправдовуваннями і спростуваннями обвинувачень. Тому Сократ у своїх судженнях максимально фокусується на власній особі, що стилістично забезпечується емпатичним вживанням прономінатива ἐγώ.

Використовуючи цей займенник, Платон зосереджує увагу на найсуттєвіших фактах життя Сократа, які можуть допомогти сформувати образ безневинної людини. Перед усім, автор спростовує обвинувачення на адресу Сократа, боцімто він був софістом. Відкидаючи цей закид, автор наводить аргументацію на користь того, що насправді Сократ ним не був, відрізняючись від них тим, що не займався вихованням, не отримував за це гроші і не мав учнів. При цьому простежується вживання ЧЛР (ἐγώ, μοι): εἰ τινος ἀκηκόατε ὡς ἐγὼ παιδεύειν ἐπιχειρῶ ἀνθρώπους καὶ χρήματα πράττομαι, οὐδὲ τοῦτο ἀληθές. ἐπεὶ καὶ τοῦτό γέ μοι δοκεῖ καλὸν εἶναι (Апол. IV) – якщо ви почули від когось, що я беруся виховувати людей і (цим) заробляю гроші, то це неправда. Хоча мені здається, що і це є благом.

Заперечуючи обвинувачення в розбещенні молоді, Сократ твердить, що нікого не примушує слухати свої бесіди, проте не перешкоджає охочим до них, вдаючись при цьому до ПЛР (ἐγὼ) та ЧЛР (ἐγὼ, ἐμοί): πᾶσαν ὑμῖν τὴν ἀλήθειαν ἐγὼ εἶπον· ὅτι ἀκούοντες χαίρουσιν ἐξεταζομένοις τοῖς οἰομένοις μὲν εἶναι σοφοῖς ἐμοὶ δὲ τοῦτο, ὡς ἐγὼ φημι, простέτακται ὑπὸ τοῦ θεοῦ πράττειν (Апол. XXII) – я вам сказав усю правду: що слухачі радіють коли ті, що випробовуються (мною), вважають, що вони є мудрими.... це мені, як я кажу, наказує робити бог.

Попри хибні обвинувачення, діяння Сократа при виконанні військового обов'язку прирівнюються до подвигів Ахілла та інших напівбогів, а його доля ставиться в один ряд із долею Паламеда і Аякса: ὁ δὲ τοῦ μὲν θανάτου καὶ τοῦ κινδύνου ὀλιγόρησε ἐγὼ οὖν δεινὰ ἂν εἶην εἰργασμένος τοῦ δὲ θεοῦ τάττοντος, ὡς ἐγὼ ᾤηθην τε καὶ ὑπέλαβον, φιλοσοφοῦντά με δεῖν ζῆν καὶ ἐξετάζοντα ἑμαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους, ἐνταῦθα δὲ φοβηθεὶς ἢ θάνατον ἢ ἄλλ' ὅτιοῦν πράγμα λίπομι τὴν τάξιν (Апол. XVII) – він (Ахіл) знехтував смертю і небезпекою.... отже, я міг би бути тим, хто вчинив жахливе, але, після того, як (мене) бог поставив (у стрій), як я думав і припускав, що потрібно, щоб я жив, займаючись філософією і випробовуючи себе самого і інших, я, налякавшись або смерті, або ще чогось іншого, міг би залишити стрій; ἐγὼ μὲν γὰρ πολλάκις ἐθέλω τεθνάναι εἰ ταῦτ' ἔστιν ἀληθῆ. ἐπεὶ ἔμοιγε

θαυμαστή ἂν εἶη ἡ διατριβὴ αὐτόθι, ὅποτε ἐντύχοιμι Παλαμήδει καὶ Αἴαντι τῷ Τελαμώνος (Απολ. XXXII) – бо я часто хотів померти, якщо це є правда. Тому що для мене було б дивовижним проведення часу там, коли я зустрівся би із Паламедом і Аяксом Теламонідом. В першому випадку мотив героїзації Сократа підсилюється комбінацією ПЛР (ἐγὼ) і ЧЛР (ἐγὼ, με), в другому – ЧЛР (ἐγὼ, ἔμοιγε).

З огляду на його життєву стратегію і тактику Сократ виявляється піфагорійцем. Наголошуючи на слідуванні Сократа принципам справедливості і добродетності, автор застосовує ЧЛР (ἐγὼ, ἐμοί): τότε μέντοι ἐγὼ αὐ̄ ἐνεδειξάμην ὅτι ἐμοί τοῦ δὲ μηδὲν ἄδικον μηδ' ἀνόσιον ἐργάζεσθαι, τούτου δὲ τὸ πᾶν μέλει (Απολ. XX) – *тоді я знову довів, що для мене не чинити нічого несправедливого і нечестивого, все це є предметом турботи.*

Думку про безсмертя душі, про те, що його рішення скеровуються божественним голосом Сократ обґрунтовує також, вдаючись до різних видів ЛР: ταῦτα γὰρ κελεύει ὁ θεός καὶ ἐγὼ οἶομαι οὐδὲν πῶ ὑμῖν μείζον ἀγαθὸν γενέσθαι ἢ τὴν ἐμὴν τῷ θεῷ ὑπηρεσίαν. ἐγὼ περιέρχομαι πείθων ὑμῶν καὶ νεωτέρους καὶ πρεσβυτέρους ἐπιμελεῖσθαι τῆς ψυχῆς εἰ δὲ τίς μέ φησιν ἄλλα λέγειν οὐδὲν λέγει ὡς ἐμοῦ οὐκ ἂν ποιήσαντος ἄλλα (Απολ. XVII) – бо так наказує бог і я вважаю, що у вас немає більшого блага, ніж моє служіння богу. Я ходжу довкола, переконуючи і молодших і старших з вас дбати про душу.... якщо хтось каже, що я говорю інакше, він нічого не каже.... бо я б не вчинив інакше; тούτου δὲ αἰτίον ἐστὶν ὁ ὑμεῖς ἐμοῦ πολλακίς ἀκηκόατε πολλαχοῦ λέγοντος, ὅτι μοι θεῖόν τι καὶ δαιμόνιον γίγνεται [φωνή] ἐμοί δὲ τοῦτ' ἐστὶν ἐκ παιδὸς ἀρξάμενον...ἀεὶ ἀποτρέπει με τοῦτο ὃ ἂν μέλλω πράττειν (Απολ. XIX) – а причиною цього є те, що ви часто чули, коли я повсюди говорив, що мені з'являється якийсь божественний і демонічний голос. Це, почавшись в мене з дитинства, завжди відвертає мене від того, що я маю намір робити. В першому прикладі бачимо поєднання ПЛР (ἐγὼ) і ЧЛР (ἐγὼ, με, ἐμοῦ), в другому – ЧЛР (ἐμοῦ, μοι, ἐμοί).

Апогеєм застосування ЛР слугує уривок, в якому йдеться про те, що винесення смертної кари розглядається як рішення, схвалене богом, яке не суперечить його намірам і насправді є благом. В ньому фігурують дев'ять прономінативів на 1 особу однини як засоби ПЛР (ἐγὼ) і ЧЛР (ἐμοί, μοι): ὑμῖν γὰρ....ἐπιδείξει ἐθέλω τὸ νυνὶ μοι συμβεβηκὸς τί ποτε νοεῖ. ἐμοί γάρ θαυμάσιόν τι γέγονεν. ἢ γὰρ εἰωθυῖά μοι μαντικὴ ἢ τοῦ δαιμονίου ἐν μὲν τῷ πρόσθεν χρόνῳ ἀεὶ ἦν.... νυνὶ δὲ συμβέβηκέ μοι.... ταυτὶ ἐμοί δὲ οὔτε ἐξιόντι ἔωθεν οἴκοθεν ἠναντιώθη τὸ τοῦ θεοῦ σημεῖον ἐγὼ ὑμῖν ἐρῶ κινδυνεύει γάρ μοι τὸ συμβεβηκὸς τοῦτο ἀγαθὸν γεγενῆσθαι...μέγα μοι τεκμήριον τούτου γέγονεν οὐ γὰρ ἔσθ' ὅπως οὐκ ἠναντιώθη ἂν μοι τὸ εἰωθὸς σημεῖον, εἰ μὴ τι ἔμελλον ἐγὼ ἀγαθὸν πράξειν (Απολ. XXXII) – бо я вам хочу показати в чому сенс того, що зараз зі мною трапилось. Бо зі мною сталося щось дивовижне. Бо звичне божественне пророцтво раніше було завжди в мене а зараз мене спіткало таке.... божественне знамення не стало на заваді, коли я виходив з дому зранку я вам скажу бо мені здається, що цей випадок став благом....в мене є великий доказ цьому.... бо не може бути, що не стало б мені на заваді звичне знамення, якби я не мав наміру вчинити благо.

Сократ стверджує, що смерть не є лихом, а радше надбанням, адже безсмертна душа продовжить своє існування. Тут використовується ПЛР (ἐγώ, ἔγωγε): ἐγὼ γὰρ ἂν οἶμαι εἰ οὖν τοιοῦτον ὁ θάνατός ἐστιν, κέρδος ἔγωγε λέγω καὶ γὰρ οὐδὲν πλείων ὁ πᾶς χρόνος φαίνεται οὕτω δὴ εἶναι ἢ μία νύξ (Апол. XXXII) – бо я думаю ... якщо смерть є таким, я (ii) назву зиском, бо таким чином увесь час здається не довшим, ніж одна ніч.

Разом з іншими прономінативами займенник ἐγὼ забезпечує також прономіналізацію іменників на позначення імен учасників діалогу, що співвідноситься із притаманною йому функцією номінативності. Імена персонажів твору транспонуються у займенники, закріплюючись за ними на ментальному рівні. Зокрема, прономінатив ἐγὼ безсумнівно втілює особу Сократа, : ἐγὼ γὰρ δὴ οὔτε μέγα οὔτε σμικρόν συνοῖδα ἑμαυτῶ σοφός ὢν (Апол. VI) – бо я (Сократ) звичайно ні більшою, ні меншою мірою не усвідомлюю, що я сам є мудрим. Прономіналізація заторкує фактично всі існуючі в тексті особові прономінативи і не суперечить їхній участі у втіленні ЛР. Ці два засоби когезії функціонують паралельно.

Проведене дослідження засвідчує, що роль прономінатива ἐγὼ як когезійного засобу є вагомою. Він виступає актуалізатором потенціалу лексичної когезії – лексичної рекурсії і прономіналізації. Він зціплює різні частини тексту, уніфікує їх, в деякій мірі нейтралізує автосемантию. Безсумнівно він відіграє важливу роль в організації поверхневої структури тексту.

Варто також відзначити, що попри те, що особові займенники відзначаються нерегулярним вживанням в старогрецькій мові, в тексті прономінатив ἐγὼ функціонує напрочуд активно. Це пояснюється в першу чергу прагненням автора поставити логічний наголос на особі протагоніста. Аналізованому твору як монологічному за формою притаманний сигнал текстової напруги, оскільки він ініціюється насамперед емоційним занепокоєнням, а, отже, насичений емотивною лексикою і експресивними синтаксичними конструкціями. Тому засилля особових займенників в тексті можна трактувати як результат прагнення автора до експресивізації тексту за рахунок лексико-синтаксичних засобів.

Прономінатив фігурує у всіх розділах діалогу, проте із різною частотністю. Найчастіше він реалізується у розділах I, IV, XVII, XVIII, XX, XXIII і XXIX. Багатшими на нього виявилися розділи в середині діалогу, в яких розкривається головна ідея твору – несумісність індивідуальної доброчесності, яку втілює Сократ, і чинного державного ладу. Зокрема, в розділі XVII йдеться про непохитну віру Сократа в бога і про його вчення щодо пріоритету духовного над матеріальним, в розділі XVIII – про невтішні наслідки страти Сократа для афінян, в розділі XX – про минулі справедливі судові рішення Сократа щодо інших людей, в розділі XXIII – про необхідність захищатися гідно – самотужки без участі близьких. Відтак, цілком виправданим є надзвичайно частотний узус цього прономінативу в творі (55% в порівнянні з іншими займенниками), головною метою якого було довести читачеві безвинність Сократа і його несправедливе засудження.

Перспективи досліджень. Крім особового займенника на 1-у особу однини, що відіграє важливу роль у формально-граматичній організації тексту монологічної

промови Платона "Апология Сократа", подальшого вивчення потребують і інші особові займенники, а також займенники інших класів, що буде здійснено у наших наступних публікаціях.

Садовский А. О., ассист.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

Пронаминальный субъект $\epsilon\gamma\omega$ как средство лексической когезии в тексте монологической речи Платона "Апология Сократа"

Статья посвящается исследованию ключевого элемента ролевого дейксиса – проминального субъекта $\epsilon\gamma\omega$ как актуализатора потенциала лексической когезии, а именно его роли в реализации лексической рекуррентности и проминализации существительных в тексте монологической речи Платона "Апология Сократа".

Ключевые слова: проминальный субъект; проминатив, ролевой дейксис; лексическая когезия; лексическая рекуррентность.

Sadovsky A. O., Lecturer

Ivan Franko Lviv National University

Pronominal Subject $\epsilon\gamma\omega$ as Mean of Lexical Cohesion within a Text of Plato's Monological Speech "Apology of Socrates"

This article deals with examination of a key element of role deixis – pronominal subject $\epsilon\gamma\omega$ as an actualizer of lexical cohesion's potential, specifically its role in forming of lexical recurrence and pronominalization of nouns within a text of Plato's monological speech "Apology of Socrates".

Key words: pronominal subject; pronominal; role of deixis; lexical cohesion; lexical recurrence.

Література:

1. *Апресян, Ю. Д.* Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира // Избранные труды : в 2 т. / Юрий Дереникович Апресян. – [2-е изд.]. – М. : Гнозис, 1995. – Т. 2. – 767 с.
2. *Гальперин, И. Р.* Текст как объект лингвистического исследования / Илья Романович Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 138 с.
3. *Загнітко, А. П.* Лінгвістика тексту : Теорія і практикум / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ООО "Юго-Восток" Лтд, 2006. – 289 с.
4. *Лукин, В. А.* Художественный текст: Основы теории и элементы анализа / Владимир Алексеевич Лукин. – М. : Ось-89, 1999. – 192 с.
5. *Матвеева, А. А.* Дейксис как маркер категории "свой-чужой" / А. А. Матвеева // Вестник Самарского государственного университета. – 2007. – № 1. – 112–118 с.
6. *Падучева, Е. В.* Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива / Елена Викторовна Падучева. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
7. *Рибачок, С. М.* Термінологічна лексика як засіб когезії англомовного економічного тексту : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Світлана Михайлівна Рибачок. – К., 2004. – 213 с.
8. *Садовський, А. О.* Мінімальні елементарні синтаксеми – промінальні суб'єкти в тексті діалогу Платона "Крітон" / А. О. Садовський // Науковий вісник Чернівецького університету. Романословянський курс – Чернівці, 2011– Вип. 565. – 258 с.
9. *Селиванова, Е. А.* Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Елена Александровна Селиванова. – К. : ЦУЛ, "Фитосоцицентр", 2002. – 336 с.
10. *Сусов, И. П.* Лингвистическая прагматика / Иван Павлович Сусов. – Винница : Нова книга, 2009. – 30 с.
11. *Baker, M.* Inotherwords. A coursebook on translation / Mona Baker. – Oxford : Routledge, 2006. – 317 p.
12. *Halliday, M.* Cohesion in English / Michael Halliday. – N.Y. : Longman, 1976. – 392 p.
13. *Platons Ertheidigungsrede des Sokrates und Kriton* / von Dr. Christian Cron. – Leipzig : Druck und Verlag von B. G. Teubner, 1861. – 132 с.

Стаття на дійшла до редакції 10.04.14